

УДК: 1:371.7

Кошалиева С. Ш.
К. Карасаев атындагы БМУ,
педагогика илимдердин кандидаты,
доценттин м.а
E-mail: skoshalieva@bhu.kg

Жумадылова А.А.
К. Карасаев атындагы БМУ,
окутуучу
E-mail: jumadylova.a@icloud.com

АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАР ЖАНА ДЕНЕ ТАРБИЯ: HOLISTIC (ТОЛУК КАНДУУ) ӨНҮГҮҮНҮН ФИЛОСОФИЯСЫ

Кыскача мазмуну

Бул макалада дене тарбия менен руханий-адептик өнүгүүнүн өз ара байланышы ар кыл илимий өңүттөрдө талданып, интеграциялык негизде инсандын бүтүндүгүн камсыздоонун жолдору каралат. Автор тарабынан толук кандуу башкаруу методунун негизинде дене менен руханий гармонияга жеткирүүчү педагогикалык модель сунушталат. Ошондой эле адеп-ахлактык баалуулуктар менен дене тарбиянын билим берүү процессиндеги орду философиялык, этнопедагогикалык жана маданий аспектиде каралат. Кыргыз элинин акыл-насааттарынан, руханий улуттук менталитеттеги орду көрсөтүлдү. Улуу ойчулдар Платон, Аристотель жана Конфуцийдин идеялары, кыргыз элинин макал-лакаптары жана тарбиялык тажрыйбасы талдоо үчүн негиз катары колдонулду. Жыйынтыгында дене менен руханий дүйнөнүн тең салмактуулугу боорукер, чыдамкай жана жоопкерчиликтүү инсанды тарбиялоонун шарты экендиги аныкталды. Бул иш бирдиктүү билим берүү моделине теориялык жана практикалык негиз катары сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: Руханий дүйнө, дене тарбия, адеп-ахлактык өнүгүү, педагогика, психология, философия, интеграция, тарбия процесси, инсандык сапаттар

Кошалиева С.Ш.
БГУ им. К. Карасаева
канд. пед. наук, и.о доцента,
E-mail: skoshalieva@bhu.kg

Жумадылова А.А.
БГУ им. К. Карасаева,
преподаватель
E-mail: jumadylova.a@icloud.com

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ И ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: ФИЛОСОФИЯ ЦЕЛОСТНОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается взаимосвязь физического воспитания и духовно-нравственного развития с различных научных позиций, а также пути обеспечения целостности личности на интеграционной основе. Автором предлагается педагогическая модель достижения гармонии тела и духовного мира на основе метода полноценного управления. Кроме того, анализируется место нравственных ценностей и физического воспитания в образовательном процессе в философском, этнопедагогическом и культурном аспектах. В качестве основы исследования использованы идеи великих мыслителей Платона, Аристотеля и Конфуция, а также пословицы, изречения и воспитательный опыт кыргызского народа. В результате установлено, что равновесие между телом и духовным миром является важным условием формирования милосердного, терпеливого и ответственного человека. Данное исследование предлагается как теоретическая и практическая основа для создания целостной модели образования.

Ключевые слова: духовный мир, физическое воспитание, нравственное развитие, педагогика, психология, философия, интеграция, воспитательный процесс, личностные качества

Koshaliev S.Sh.

BSU named after K. Karasaev,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer
E-mail: skoshaliev@bhu.kg

Jumadylova A.A.

BSU named after K. Karasaev,
Lecturer
E-mail: jumadylova.a@icloud.com

SPIRITUAL AND MORAL VALUES AND PHYSICAL EDUCATION: PHILOSOPHY OF HOLISTIC DEVELOPMENT

Abstract

This article explores the interrelation between physical education and spiritual-moral development from various scientific perspectives, highlighting ways to ensure the integrity of personality based on integration. The author proposes a pedagogical model for achieving harmony between the body and the spiritual world through the method of holistic management. Furthermore, the role of moral values and physical education in the educational process is examined within philosophical, ethnopedagogical, and cultural contexts.

The study draws on the ideas of great thinkers such as Plato, Aristotle, and Confucius, as well as the proverbs, wisdom, and educational traditions of the Kyrgyz people. The findings indicate that maintaining balance between body and spirit is a key condition for nurturing a compassionate, patient, and responsible individual. This work is presented as a theoretical and practical foundation for the development of an integrated educational model.

Keywords: spiritual world, physical education, moral development, pedagogy, psychology, philosophy, integration, educational process, personal qualities

Адам баласынын руханий дүйнөсү менен анын дене абалы — бул эки башка нерсе эмес, тескерисинче, бири-бирин толуктап туруучу, бир бүтүндүктү түзгөн ажырагыс эки бөлүк. Чыныгы инсандын өнүгүүсү бул — ичтеги дүйнө менен сырттагы туюмдун биримдигинен башталат. Бул экөөнүн ортосундагы байланыш адамдын күнүмдүк жүрүм-турумунда, адеп-ахлактык чечимдеринде, өзүн-өзү баалоосунда жана коомго болгон мамилесинде даана көрүнүп

турат. 2024-жылдын 18-декабрында Кыргыз Республикасынын Президенти Садыр Жапаров "Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик" унгузолун кабыл алуу жөнүндө жарлыкка кол койду. Бул документ Кыргызстандын коомдук-саясий, социалдык-экономикалык жана маданий-руханий өнүгүүсүнүн стратегиялык багыттарын аныктап, улуттук идеологиялык негиздерди бекемдөөгө багытталган [1].

Кыргыз элинин: *"Жан дүйнөсү таза адамдын — денеси да таза болот"* деген накылы бекеринен айтылган эмес. Бул ойдун тамырында адам денесине гана эмес, жан дүйнөсүнө да кам көрүү зарылдыгы жатат. Руханий тазалык — бул ар-намыстын, жоопкерчиликтин, сабырдуулуктун, адилеттүүлүктүн, боорукерликтин көрүнүшү. Ал эми дене тарбия — ошол сапаттардын физикалык жүрүшүндө чагылуусу, тагыраак айтканда, карапайым көнүгүүлөр аркылуу тарбияланган ички тартип [2]. Мындай көз караш менен караганда, адеп-ахлактык тарбия менен дене тарбиянын байланышы жөн гана кошо жүрө турган эки сабак эмес, алар — бир системанын эки компоненти, бири экинчисин кубаттап турган күч. Мисалы, дене тарбия аркылуу бала эрктүүлүктү, туруктуулукту, чыдамкайлыкты, максат коюп жетүүнү үйрөнөт. Бул сапаттар, өз кезегинде, адамдын адеп-ахлактык деңгээлин бекемдөөгө өбөлгө түзөт. Тескерисинче, руханий баалуулуктарсыз дене тарбия да жалаң механикалык кыймылга айланып калат [3].

Бул темада адеп-ахлактык тарбия менен дене тарбиянын байланышы — педагогикалык процесс аркылуу кандайча чагылат, ал кандай ыкмалар менен ишке ашырылат жана мунун коомдук турмушка тийгизген таасири кандай — биз ушул суроолорго жооп издеген болобуз. Себеби бүгүнкү коомдо инсан тарбиялоо — бул жалаң билим берүү эмес, анын ички дүйнөсүн, жүрөгүн жана денесин бирдей тарбиялоо болуп калды. Дал ушул үч багыттын: билим, руханий тазалык жана дене саламаттыгынын гармониялуу биримдиги аркылуу күчтүү, боорукер жана жоопкерчиликтүү муунду калыптандыруу мүмкүн.

Антик философтордун көз карашы

Платондун философиясында адам эки өзгөчөлүккө ээ: дене (материя) жана жан (рух). Ал "Тимей" чыгармасында денени руханий өнүгүүнүн куралы катары карайт. Дененин тазалыгы, тартипте болушу — жан дүйнөнүн тунуктугуна өбөлгө болот. Мисалы, ал ар бир адам денесин жакшы карап, аны аша чапкан ыракаттардан сактап, "жаны татыктуу жашашы үчүн" дене тарбия керек деп эсептеген [4].

"Жан дүйнө — кудайдын белеги, ал эми дене — жанды көрүүгө мүмкүндүк берген чыны" (Платон).

Платон — дене менен жан дүйнөнүн байланышына чоң маани берген философ. Ал өзүнүн "Мамлекет" аттуу эмгегинде **жан** — бул адамдын негизги маңызы, ал эми дене — ошол

жандын убактылуу турагы деп эсептеген. Бирок ошол эле учурда Платон дене аркылуу **өзүн-өзү башкаруу, дисциплина жана тартип** сыяктуу сапаттар өнүгөрүн да белгилеген. Демек, денени тарбиялоо — жанды тазартып, аны бийик деңгээлге көтөрүү үчүн **зарыл шарт** [4].

Аристотель болсо, адамдын максаты — "**евдаймонияга**", башкача айтканда, **жан дүйнөнүн бактысына** жетүү деп эсептеген. Ага жетиш үчүн адам өзүнүн табигый жөндөмдөрүн өнүктүрүшү керек. Ал жөндөмдөрдүн бири – **физикалык жактан өнүгүү**, башкача айтканда, дене тарбия. Анын "Никомахова этика" чыгармасында дене менен жан – бири-биринен ажырагыс, бири экинчисин толуктап турган эки реалдуу чөйрө. Жакшы мүнөз, адептүүлүк, сабырдуулук — бул "*руханий көндүмдөр*", алар дене аркылуу жашоодо жүзөгө ашырылат. Аристотель үчүн **этика жана практикалык философия** дене-рух тандеминде гана ишке ашат. Адамдын жыргалчылыгы, бул экөөнүн тең салмактуулугунда – деп ойлойт [5].

Конфуций – чыгыш философиясынын таасирдүү өкүлү катары, руханий жана этикалык нормаларды дене тарбия менен айкалыштыруунун үлгүсүн берген. Анын философиясында **адам өзү менен үзгүлтүксүз иштеши, өзүн тарбиялашы, адамгерчиликке умтулушу** — бул физикалык, руханий жана моралдык биримдиктин натыйжасы [4]. Чыгыш философиясынын алыбы Конфуций болсо адамдын ишенимдүүлүгүн, сабырдуулугун, намыскөйлүгүн — руханий абал менен денелик машыгуунун натыйжасында гана ишке ашат деп эсептеген.

Ал: "*Ийгилик — бул ички тынчтык менен тышкы тартиптин биримдиги*", – деген. Конфуций үчүн дене – бул жаратылыштын бөлүгү, аны ыйык сактап, аны менен максаттуу иштөө — бул да адеп-ахлактык милдет [5].

Жыйынтыктап айтканда, бул улуу ойчулдар денени өзүнчө карашкан эмес, тескерисинче, **жан дүйнөнүн күзгүсү** деп карашкан. Жан дүйнө таза болсо, дене да тартиптүү, тың жана пайдалуу болот. Бул идея бүгүнкү күндө да актуалдуу: **инсандык өнүгүү – рух менен дененин гармониясында гана мүмкүн.**

Кыргыз философиясында: “Ден соолук – байлыктын башы” Бул элдик накыл — кыргыз элинин **байыркы философиялык түшүнүгүнүн** туу чокусу. Ал адамдын физикалык абалы, жаратылыш менен болгон байланышы жана руханий дүйнөнүн таза болушу — **түздөн-түз байланышта экенин** билдирет [5].

Кыргыз эли ден соолукту жалаң "оору жоктук" деп түшүнгөн эмес, тескерисинче, **толук жашоо жөндөмдүүлүгү, ишке болгон эрк, кылган ишке жоопкерчилик, башкаларга жардам берүү мүмкүнчүлүгү** катары түшүнгөн. Ошондуктан ден соолук — бул **жөн гана организмдин иштеши эмес**, бул **руханий энергиянын ишке ашуусу**. Элибиз баланы тарбиялоодо: "Таза жүр", "Жакшы сөз сүйлө", "Ачууланба", "Башка адамга жамандык каалаба" – деп үйрөткөн. Мунун баары – **руханий тазалык**, жана ал тазалык **дене ден соолугуна** да түздөн-түз байланыштуу.

Кыргыз элинин оозеки чыгармаларында, макал-лакаптарында жана жашоо образынын өзүндө **жан менен дененин биримдиги** дайыма баса белгиленген.

Макалдар жана түшүнүктөр: *"Ден соолук — байлыктын башы" "Оору жанды кыйнайт, жан денени" "Жаны таза – жамандыктан алыс"* [6].

Бул макалдар дене абалы руханий абалга түздөн-түз байланыштуу экенин тастыктайт. Элдик медицина, шаманизм жана ислам таасири менен кыргыз эли руханий дүйнөнү тазалоо үчүн атайын жөрөлгөлөрдү, тазалануу ыкмаларын колдонуп келген. Денени кыймылда кармоо, жаратылыш менен бирдикте болуу — бул жалаң физикалык гана эмес, руханий тазалыктын шарттары катары каралган.

Руханий тазалык — этикалык жүрүм-турумдун негизи. Руханий тазалык – бул жалаң диний же диний эмес түшүнүк эмес. Ал адамдын этикалык жүрүм-турумунда, ички ниетинде, башкаларга болгон мамилесинде көрүнөт. Руханий таза адам — бул: Жаман ойдон алыс, Өзүнүн максаты бар, Башка адамдарга зыян келтирбеген, Өзүн жана башкаларды сыйлаган инсан [8].

Баалуулукка берилгендик – бул адамдын жашоосунда *ак ниет, чынчылдык, боорукерлик, чыдамкайлык* сыяктуу сапаттарды артык көрүшү. Алсак, дене тарбия аркылуу балдарда **эрттүүлүк, чыдамдуулук, жоопкерчилик** сыяктуу баалуулуктар калыптанат. Бул болсо руханий тарбиянын **практикалык көрүнүшү** болуп саналат.

Инсандык сапаттар — бул жөн эле сүйлөө же окутуу менен калыптанбайт. Алар **жашоонун өзү аркылуу**, анын ичинде **дене тарбия** аркылуу жүрүп отурат. Адам дене менен гана эмес, аң-сезим, эрк, ишеним, сабыр менен жашайт. Ошондуктан, тарбиялык процессте дене менен жан дүйнөнүн байланышын эстен чыгарбай, спорт менен психологияны интеграциялоо — толук кандуу инсандын калыптанышына жол ачат. Адам денеси – бул жандын күзгүсү. Эгер жан дүйнөбүз тынч, таза жана гармонияда болсо, денебиз да ошого ылайык ден соолугу жакшы, ишмердүүлүгү шайкеш болот. Адеп-ахлактык баалуулуктар менен дене тарбиянын байланышы – бул келечек муундун өсүшү үчүн негизги шарт. Кыргыз элинин руханий мурастары менен дүйнөлүк философиянын жакшы жактарын айкалыштыруу – holistic тарбиянын улуттук модели болушу мүмкүн.

Адабияттар

1. «Улуттук дем – дүйнөлүк бийиктик» (Уңгу жол) Доктринасы жөнүндө / Кыргыз Республикасынын Президентинин 2024-жылдын 18-декабрындагы №369 Жарлыгы.

2. Бектурганов, К. (2021). *Руханий тазалык жана адеп-ахлактык тарбия кыргыз коомунда.* / [Текст] // Журнал-2021“Кыргыз билим берүүсү”, №3, 21–25-б.
3. Волков, Г. Н. «Жашоо педагогикасы» / Г. Н. Волков – Москва : Академия, 1989. – 228 бет.
4. Платон. Тимей. Москва : Мысль.– 2000
https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/philos/platon/timei.php
5. Аристотель. Никомахова этика. Москва : Мысль. – 1997.
https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/philos/aristotel/
6. Керимбеков, Т. Кыргыз элинин руханий дөөлөттөрү жана элдик тарбия. / Т. Керимбеков. Бишкек : Турар. – 2015.
7. Мамытов, Т. Кыргыз элинин философиялык мурастары. Бишкек: Кыргызпатент. –2018.
8. Момунов, Т. Этнопедагогика негиздери. Бишкек: Илим. –2012.
9. Бектурганов, К. Руханий тазалык жана адеп-ахлактык тарбия кыргыз коомунда. Журнал: “Кыргыз билим берүүсү”,. №3, 21–25-б. – 2021
10. Токтомаматов, М. Жандын жана дененин гармониясы – holistic тарбиянын негизи катары. // “Педагогика жана Философия” журналы, №2(8), 33–38-б.–2019.

Додано примітку [1]: Адабияттардын тизмесинде 10 булак көрсөтүлгөндөн кийин, шилтемелердин саны да 10 болушу керек. Китептерден келтирилген цитаталар тырмакчага алынып, цитата жайгашкан беттери көрсөтүлүүсү абзел.